

<https://doi.org/10.31891/PT-2025-3-2>

УДК 37.017:331.54

Наталія СУРГУНД

кандидат психологічних наук, доцент,
Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0001-6724-4235>

e-mail: surgund1@ukr.net

Оксана ВУСАТЮК

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0009-0008-9173-8516>

e-mail: vusatyukoksana@gmail.com

ПСИХОДІАГНОСТИКА ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО ВИБОРУ

Питання готовності до вибору майбутньої професії, професійного самовизначення є ключовим питанням взаємодії між особистістю та суспільством, а також важливою подією для розуміння сенсу життя людини. В статті проаналізовано провідні зарубіжні концепції (З. Фройд, К. Хорні, М. Мозер та ін.), які пояснюють професійне самовизначення як тривалий і безперервний процес, що передбачає надання індивідуальної допомоги опантам у виборі професії, що включає пошук резервів особистості, творчого потенціалу, оригінальності, унікальності та українські підходи (Л. Оліховська, Г. Радчук І. Маноха, А. Боднар, Н. Макаренко та інші), які пов'язують професійне самовизначення з особистим самовизначенням, самоактуалізацією, самоперетворенням, самореалізацією в різних сферах життя та самопізнанням.

Ключові слова: самовизначення, професійна орієнтація, вибір професії, готовність до вибору професії, самореалізація, професійний саморозвиток, ціннісні орієнтації, професійні інтереси.

Natalia SURGUND, Oksana VUSATYUK

Khmelnytskyi National University

PSYCHODIAGNOSTICS OF SENIOR STUDENTS' READINESS FOR CAREER CHOICE

The issue of readiness for choosing a future profession and professional self-determination is one of the key aspects of the interaction between the individual and society, as well as an essential step in understanding the meaning of human life. This article analyzes major foreign concepts (S. Freud, K. Horney, M. Moser and others) that interpret professional self-determination as a continuous and long-term process. Such an approach emphasizes the necessity of providing individualized assistance to applicants in their career choice which includes discovering personal resources, creative potential, originality and uniqueness. At the same time, the article examines Ukrainian approaches (L. Olikhovska, H. Radchuk, I. Manokha, A. Bodnar, N. Makarenko among others) that interpret professional self-determination in close connection with personal self-determination, self-actualization, self-transformation and self-realization in different life spheres, as well as the process of self-knowledge. In this regard, professional choice is not reduced to a single act of decision-making but is understood as a dynamic developmental trajectory shaped by internal motivations, social values and individual

life goals. The comparative analysis of foreign and Ukrainian theories demonstrates the multidimensionality of professional orientation and highlights the role of psychological support in fostering readiness for career decision-making. The findings presented in the article emphasize the importance of forming value orientations, professional interests and individual responsibility for one's own self-development. This approach allows to get a deeper comprehension of the mechanisms which underlay successful professional growth and personal fulfillment in contemporary social and cultural contexts.

Keywords: self-determination, professional orientation, choice of profession, readiness to choose a profession, self-realization, professional self-development, value orientations, professional interests.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Вплив глибоких соціальних, психологічних та економічних змін на молодь, а також військові конфлікти роблять вибір професії для старшокласників дедалі актуальнішим. Цей процес є особливо важливим, оскільки в таких умовах професійне самовизначення є не лише питанням вибору професії, а й питанням особистої безпеки, стабільності та соціальної відповідальності. Люди переорієнтовуються і обирають професії, що мають важливе значення для суспільства. Особливо в умовах війни старшокласники частіше обирають професії, пов'язані з медициною, психологією, військовою справою та волонтерством. Молодь починає оцінювати професії не тільки за рівнем доходу чи престижу, а й за можливістю бути корисним суспільству, допомагати іншим і захищати батьківщину. Оскільки військові конфлікти створюють додатковий тиск на прийняття рішень, дуже важливо надавати психологічну підтримку та професійну орієнтацію. Питання самовизначення у професійній діяльності є ключовим питанням взаємодії між особистістю та суспільством, а також важливою подією для розуміння сенсу життя людини. Однак через недостатньо чітке тлумачення явища самовизначення у професійній діяльності та різні підходи до цього питання, його значення дещо недооцінюється.

Аналіз досліджень та публікацій

Л. Оліховська, проаналізувавши праці вчених, дійшла висновку, що ні в зарубіжній, ні у вітчизняній науці немає єдиної теорії, яка б пояснювала процес професійного самовизначення. Зарубіжні психологи пояснюють професійне самовизначення як тривалий та безперервний процес, що передбачає надання індивідуальної допомоги студентам у виборі спеціальності, що включає пошук індивідуальних резервів, творчого потенціалу, оригінальності, унікальності. У свою чергу, вітчизняні вчені пов'язують професійне самовизначення з особистісним самовизначенням, самоактуалізацією,

самотрансформацією, самореалізацією в різних сферах життя та самопізнанням.

Л. Оліховська також звертає увагу на те, що вітчизняні вчені підкреслюють провідну роль професійного самовизначення у формуванні особистості. Зокрема,

Г. Радчук визнає професійне самовизначення фактором формування професійної особистості, О. Мерзлякова описує професійне самовизначення як фактор саморозвитку учнів середньої школи, І. Маноха аналізує це явище з точки зору професійного потенціалу особистості, А. Нежута вказує, що професійне самовизначення є важливою ознакою соціальної та психологічної зрілості особистості, самореалізації та потреби в самореалізації [4].

На думку А. Авер'янової, зарубіжні дослідники розглядають питання, пов'язані з професійним самовизначенням, у теорії професійного розвитку та профорієнтації, тоді як вітчизняні дослідники трактують професійне самовизначення як складову формування особистості у старшому шкільному віці, як момент вибору професії або як тривалий процес оволодіння професією та самореалізації в ній. Водночас сучасні дослідники вважають професійне самовизначення процесом самоконструювання, тобто творчим процесом, у якому людина стає суб'єктом свого життя. У цьому процесі велике значення має не лише розуміння та вибір професійного шляху, а й конструювання цього шляху самою людиною [1].

О. Вітковська [5] вважає, що професійне самовизначення є цілісним, інтегрованим процесом, в якому реалізуються важливі людські цінності, конкретизуються різні рівні життєвого, соціального та особистісного самовизначення. Професійне самовизначення – це вибір молодою людиною шляхів і сфер подальшого розвитку, реалізації особистих якостей і здібностей, соціального оточення для досягнення моральних цінностей і життєвих цілей.

О. Джура пише, що можна виділити такі моменти професійного самовизначення:

- 1) професійне самовизначення – це вибіркова позиція особи щодо професійного світу та конкретного вибору професії;
- 2) центром професійного самовизначення є свідомий вибір професії з урахуванням вимог професійної діяльності, власних особливостей та здібностей, соціально-економічних умов;
- 3) професійне самовизначення відбувається протягом усього професійного життя: людина постійно рефлексує, переосмислює свою професійну присутність і відстоює себе у своїй професії;

4) реалізація професійного самовизначення людини залежить від різних подій, включаючи закінчення середньої школи або професійного училища, зміну місця проживання;

5) професійне самовизначення є важливою ознакою соціальної та психологічної зрілості особистості, потребою її самореалізації та самоутвердження [3].

А. Боднар, Н. Макаренко [4] підкреслюють, що в психологічному та педагогічному аспектах професійний розвиток трактується як особистий процес, основною складовою якого є особистий вибір. Вчені наголошують на суперечностях, що існують у процесі професійного розвитку: на соціальному рівні це суперечність між реальними потребами професії, життєвими планами людини та потребами суспільства у фахівцях, а на психологічному рівні – суперечність між потребою самореалізації та потребою бути корисним суспільству.

О. Кумпан вважає, що професійне самовизначення особи є як процесом її загального професійного розвитку, так і результатом її діяльності як суб'єкта майбутньої професійної діяльності. Цей науковець зазначає, що психологічними умовами процесу професійного самовизначення є загальні особливості особистості, риси характеру, темперамент, особливості системи ціннісних орієнтацій, здібності та навички, мотивація вибору професії, амбіції та власні уявлення про перспективи розвитку, а соціальними умовами – суспільні потреби, розвиток техніки та міжнародні відносини [6].

Н. Сердюк і Ю. Кейдун підкреслюють, що професійне самовизначення є важливим моментом самовизначення особистості в цілому, яке аналізується як безперервний процес пошуку сенсу в професійній діяльності. Слід зазначити, що вибір професії, який вивчається і реалізується як процес періодичних виборів, є важливою подією в житті, яка визначає подальші кроки особистості в процесі професійного розвитку. Крім того, в центрі професійного самовизначення лежать розвиток самосвідомості, ціннісні та етичні аспекти, а також потреби у професійних навичках [6].

К. Горішня зазначає, що людина, яка має професійну самовизначеність, більше не є об'єктом впливу суспільства, держави та громадських організацій у вирішенні своєї професійної долі, а формує себе як суб'єкт самодіяльності, стає більш відкритою до своїх власних потреб [3].

Формулювання цілей статті

Мета статті – розкрити питання інтеграції зарубіжних моделей і національних концепцій, а також окреслити можливості їх адаптації до українського соціокультурного та воєнного контексту.

Виклад основного матеріалу

Зарубіжні вчені вказують на психологічні чинники, що визначають професійну самовизначеність: З. Фрейд – підсвідома структура базових потреб, сублімація; К. Хорні – вплив соціально-культурних традицій; А. Адлер – комплекс неповноцінності та прагнення до переваги; М. Мозер – незадоволені дитячі потреби та формування так званої оперативності, що може визначати певний тип професійного розвитку. Водночас соціокультурні чинники професійного самовизначення підкреслюються в теоріях Е. Роу (роль батьківського виховання) та Е. Берна (вплив життєвих обставин) [3].

Питання вибору професії є одним з ключових питань психології розвитку особистості, педагогіки та соціології. Зарубіжні вчені приділяють цьому питанню велику увагу, враховуючи індивідуальні психологічні та соціально-економічні чинники самовизначення професії.

Т. Парсонс, засновник професійного консультування, у своїй книзі «Вибір професії» (1909) висунув концепцію, згідно з якою вибір професії залежить від таких факторів: розуміння власних здібностей і схильностей; розуміння вимог і перспектив професії; здатність пов'язати ці два аспекти між собою. Його метод став основою теорії факторів характеру.

Д. Сопер (США) висунув теорію професійного розвитку, згідно з якою вибір професії є тривалим процесом, пов'язаним із розвитком «професійного самоуявлення». Він виділив етапи професійного розвитку: зростання, пошук, становлення, підтримка та занепад.

Е. Гінсберг, С. Гінсбург, С. Аксельрад, Дж. Герман – автори теорії професійного розвитку, які підкреслюють, що вибір професії – це не одноразова дія, а процес, що триває від дитинства до юності. Вони виділяють такі етапи: етап фантазій, етап випробувань і етап реальності.

Д. Голланд розробив теорію типів особистості та середовища. Він виділив шість типів (реалістичний, інтелектуальний, соціальний, традиційний, підприємницький, художній). Людина прагне знайти професію, яка відповідає її типу особистості, а задоволення від роботи залежить від ступеня відповідності особистості та середовища.

А. Маслоу (хоча і не безпосередньо, але через теорію ієрархії потреб) пояснює, що вибір професії залежить від бажання задовольнити

потреби: спочатку базові потреби, а потім – самореалізація. Д. Крюгер, Е. Штумпф та інші (сучасні дослідження) вивчають вплив когнітивного стилю, мотивації та емоційного інтелекту на вибір професійного шляху. П. Бурдє, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс аналізують вибір професії з точки зору соціальної стратифікації, сімейних традицій та культурного капіталу.

У працях сучасних західних вчених (М. Савікас, Р. Лент, С. Браун, Г. Хакетт) висунуто соціально-когнітивну теорію професійного розвитку. Ця теорія базується на ідеях А. Бандури (самоефективність) і пояснює вибір професії як результат взаємодії особистих інтересів, самоефективності та соціальної підтримки. Ця теорія приділяє велику увагу глобалізації та цифровізації: вона підкреслює, що сучасний вибір професії часто передбачає не одну, а кілька змін протягом життя, а професійна мобільність і готовність до перепідготовки стали важливими навичками.

Тому іноземні вчені розглядають питання вибору професії з різних точок зору: особистісна психологія (здібності, інтереси, цінності); соціально-культурна (сім'я, суспільство, економіка); розвиток (професійне самовизначення як процес, що триває все життя).

У психологічному плані юність вирішує задачі завершального самовизначення й інтеграції у спільність дорослих людей, а саме: задача завершального самовизначення; задача інтеграції у спільність дорослих людей:

Таблиця 1

Особливості раннього юнацького віку щодо особистісно-професійного самовизначення

№	Автори	Здобутки особистості
1.	За І. Бехом	Набуття ціннісних орієнтацій
2.	за Е. Еріксоном	набуття Его-ідентичності
3.	за Д. Ельконіним	набуття самовизначення
4.	за Ж. Піаже, Г. Костюком	набуття інтелектуального дозрівання
5.	за І. Коном	набуття життєвого плану
6.	за Н. Побірченко, В. Синявським за В. Франклом, К. Обуховським	набуття пошуку сенсу буття
7.	за А. Маслоу	набуття самореалізації та індивідуального розвитку
8.	за А. Мудриком	набуття прагнення до успіху в діяльності
9.	за Р. Бернсом, М. Боришевським, П. Чаматою, І. Чесноковою	набуття становлення якісно нової самосвідомості або Я-концепції

Більшість авторів відзначають, що особливістю раннього юнацького віку є формування відповідальності за власне життя та майбутнє. Професійне самовизначення, в свою чергу, передбачає свідомий і самостійний пошук сенсу діяльності, де людина виступає активним учасником цього процесу. На нашу думку, професійне самовизначення може стати важливим чинником особистісного розвитку.

Самовизначення кар'єри є важливою психологічною проблемою для ранніх підлітків. Середня освіта припадає на ранній юнацький вік (15-17 років), період розвитку особистості та переходу від юнацького віку до самостійної дорослості. Цей період супроводжується розвитком самосвідомості та різким зрушенням у внутрішній меті, причому зосередженість на майбутньому стає основною орієнтацією особистості. Такі питання, як самовизначення кар'єри, планування майбутніх життєвих шляхів та формування цінностей, стають центральними для ідентифікації та вираження інтересів підлітків, пошуку свого місця у світі та розвитку почуття відповідальності за майбутнє.

Учні старших класів переживають глибокий розвиток своїх когнітивних здібностей, кар'єрних інтересів, потреб у роботі, навичок планування життя та соціальної активності. Вони долають залежність від дорослих та досягають особистої незалежності.

Відповідаючи на такі питання, як «Хто я?», «Що я?» та «До чого я прагну?», учні старших класів розвивають самосвідомість, особистий світогляд та критичне осмислення свого життя та діяльності. Юнацький вік є чутливим періодом для кар'єрної автономії. У міру того, як учні старших класів прагнуть автономії, їхня самосвідомість поступово розвивається, їхня особиста рефлексія зміцнюється, а їхні життєві плани та перспективи реалізуються.

За Еріксоном, юнацький вік структурований навколо процесу формування особистісної ідентичності, процесу, що охоплює низку соціальних та особистісних виборів, формування ідентичності та формування майбутньої кар'єри.

Таким чином, юнацький вік є періодом глибокого розвитку самосвідомості. У цей період учні розвивають почуття власного «я», розвивають цінності та беруть на себе відповідальність за свої дії та майбутнє. Ми вважаємо, що кар'єрна автономія є невід'ємною частиною розвитку особистості в певних вікових групах.

Процес вибору професії поділяється на кілька етапів: етап фантазії (для дітей віком до 11 років) та етап попереднього вибору (для учнів віком 11-17 років). Період початкового відбору поділяється на

кілька етапів: перший етап, вибір на основі інтересів (11-12 років); другий етап, вибір на основі здібностей, навичок та таланту (13-14 років); третій етап, вибір на основі особистих цінностей (15-16 років). Це перехідний період життєвої трансформації та входження особистості в нову ситуацію соціального розвитку; власне період вибору (після 17 років) включає три етапи: етап дослідження, етап кристалізації (оцінки факторів, що впливають на вибір професії) та етап уточнення та вдосконалення [4].

Процес кар'єрної автономії у старшокласників є найефективнішим, коли він ґрунтується на елементах та ключових характеристиках, які вже розвинені в їхній індивідуальній психіці. Оскільки розвиток особистості є складним, він вимагає всебічного врахування різних показників розвитку. Тому необхідно вивчати кожного учня з двох точок зору: по-перше, визначаючи специфічні характеристики його інтересів, здібностей та навичок; і по-друге, визначаючи його ставлення та когнітивний рівень щодо кар'єрної автономії та майбутньої кар'єри.

Учні старших класів суттєво відрізняються не лише темпераментом та особистістю, а й здібностями, кожен зі своїми сильними та слабкими сторонами. Крім того, їхні потреби, прагнення та інтереси різняться. Найголовніше, що ці відмінності відображаються на розвитку їхньої самосвідомості. Кар'єрна автономія – це процес самостійного та свідомого вибору кар'єри. Тому ми наголошуємо, що рівень розвитку самосвідомості серед учнів старших класів впливає на якість їхньої кар'єрної автономії.

Вчені як вітчизняного, так і міжнародного рівня зазначають, що підлітковий вік є критичним періодом для формування цінностей, що суттєво впливає на загальний розвиток характеру та особистості. Це пояснюється тим, що саме в цей період формуються передумови для формування цінностей: оволодіння концептуальним мисленням, накопичення достатнього морального досвіду та досягнення певного соціального статусу. Формування переконань у підлітковому віці знаменує собою значну якісну зміну у формуванні професійно-орієнтованих цінностей. Система цінностей, що формується в підлітковому віці, визначає характеристики та характер взаємовідносин особистості з навколишньою дійсністю та, у свою чергу, спрямовує її поведінку.

Формування особистості відбувається в процесі безперервної взаємодії з іншими. Особистісні риси соціально обумовлені, тому ціннісну орієнтацію можна визначити як «суб'єктивну ідеалізацію та мотиваційне відображення особистісних цінностей на конкретному

історичному етапі розвитку. Вона дає змогу індивідам ранжувати об'єкти соціальної реальності та мотивації поведінки за їхньою важливістю для себе, а також служить певним стимулюючим фактором для досягнення встановлених цілей, тим самим отримуючи регулятивну функцію соціальної поведінки...» [6]. Виходячи з цього визначення, ключ до розуміння поняття «ціннісна орієнтація» полягає в системі взаємозв'язків між індивідуальними потребами та загальнолюдськими соціальними цінностями (включаючи професійні цінності). Як один з основних елементів формування особистості, ціннісна орієнтація виражає свідоме ставлення індивіда до соціальної реальності, тим самим визначаючи широку мотивацію поведінки індивіда та впливаючи на всі аспекти його реального життя. Зв'язок між ціннісною орієнтацією та особистісною орієнтацією є особливо важливим. Система ціннісних орієнтацій визначає суттєві аспекти індивідуальної орієнтації, становить основу погляду індивіда на навколишній світ, інших та себе, є фундаментом світогляду, ядром мотивації та загального погляду на життя.

Старшокласники можуть реалізувати цілеспрямовану кар'єрну автономію через ціннісно-смыслову орієнтацію, отримати позитивну мотивацію, стати стійкою мотивацією діяльності та трансформуватися у тверде переконання. Ціннісна орієнтація формується на основі вищих соціальних потреб, є невід'ємною частиною індивідуальної свідомості та частиною індивідуальної структури. У цьому відношенні вона перегукується з принципом єдності свідомості та дії, запропонованим С. Рубінштейном [2].

Практикуючи особисту ціннісну орієнтацію, людина знаходить своє місце в житті та розмірковує над сенсом і цілями свого кар'єрного майбутнього. Кожна людина прагне отримати цінності, які найкраще відповідають її цілям та інтересам. Мотивація відіграє важливу роль у виборі цінностей, і мотивація залежить від особистих інтересів, потреб та цілей. Мотивацію вибору кар'єри можна розділити на шість категорій: загальна мотивація; романтичні почуття щодо кар'єри; когнітивна мотивація; мотивація, що підкреслює соціальну значущість кар'єри; тематичне дослідження; та немотивований вибір кар'єри. Усі мотивації можна розділити на чотири категорії за їхньою природою: мотивація, яка чітко та обґрунтовано доводить доцільність вибору певного напрямку роботи; розпливчата та немотивована мотивація; незрозуміла та ірраціональна мотивація; та повністю ірраціональна мотивація.

Визначення мотивації вибору кар'єри дозволяє нам зрозуміти точну мотивацію людини до вибору певного виду роботи, а також

чіткість та раціональність цих мотивацій. Це, у свою чергу, дозволяє виявити ставлення людини до об'єктивних цінностей.

Виходячи з їхнього функціонального значення, індивідуальні цінності можна розділити на дві категорії: кінцеві та інструментальні, які слугують як особистісними цілями, так і засобами їх досягнення. Цінності можна додатково класифікувати як передові (розвивальні) та дегенеративні (консервативні) цінності, залежно від того, чи спрямовані вони на розвиток чи гомеостаз. Кінцеві проти інструментальних цінностей, передові проти дегенеративних цінностей, а також внутрішні проти зовнішніх цінностей можуть відповідати різним рівням або стадіям особистісного зростання.

Ціннісна орієнтація людини пов'язує її внутрішній світ з навколишньою реальністю, утворюючи складну, багатшарову систему. Ціннісна орієнтація має подвійну функцію: з одного боку, вона служить вищим механізмом контролю, що регулює всі фактори людської діяльності, визначаючи їх прийнятну реалізацію. З іншого боку, вона слугує внутрішнім джерелом життєвих цілей особистості, виражаючи те, що для неї найважливіше та що становить особистісний сенс. Тому система цінностей є найважливішою рушійною силою саморозвитку та особистісного зростання, визначаючи напрямок та шлях досягнення цілей. На готовність старшокласників до вибору кар'єри впливає компонент психологічної діагностики, який передбачає оцінку та аналіз індивідуально-психологічних характеристик, що є ключовими для успішної кар'єрної автономії.

Психодіагностична складова включає такі елементи: професійна спрямованість, інтелектуальний розвиток, особистісні риси та спрямованість професійно важливих якостей.

Професійна спрямованість – це сукупність мотивів, інтересів та ціннісних орієнтацій, що визначають прагнення особистості до певної професійної діяльності. Вивчення цього елемента допомагає зрозуміти, що саме приваблює учня в тій чи іншій сфері.

Інтелектуальний розвиток: оцінка рівня розвитку мислення, пам'яті, уваги та інших пізнавальних процесів. Це допомагає визначити, наскільки розумові здібності учня відповідають вимогам обраної професії.

Особистісні риси: аналіз характеру, темпераменту, емоційної стійкості, комунікабельності та інших індивідуальних особливостей. Наприклад, для роботи, що потребує багато спілкування, важлива висока комунікабельність.

Сформованість професійно важливих якостей: виявлення специфічних якостей, необхідних для конкретної професії. Наприклад, для хірурга – дрібна моторика, для художника – творче мислення.

Для оцінки цих компонентів використовують різноманітні методи: опитувальники та анкети (допомагають виявити інтереси, мотиви та ціннісні орієнтації); тести здібностей (вимірюють рівень розвитку різних видів інтелекту (вербального, логічного, просторового)); особистісні тести (наприклад, тест Айзенка чи ММПІ, що оцінюють основні риси характеру та темпераменту); проєктивні методики (наприклад, тест Роршаха або ТАТ, які дають змогу виявити глибинні особистісні конфлікти та установки); спостереження та бесіди (допомагають отримати додаткову інформацію про поведінку та ставлення учня до різних видів діяльності).

Психодіагностична складова допомагає учням не тільки зрозуміти себе, але й світ професій, що дозволяє зробити усвідомлений та відповідальний вибір майбутньої діяльності, допомагає краще зрозуміти свої цілі та мотивацію до навчання, що позитивно впливає на їхню успішність.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Загалом, психодіагностична складова дозволяє створити психологічний портрет старшокласника, виявити його сильні сторони та потенційні зони ризику, що є основою для подальшого професійного консультування та орієнтації.

Отже, професійний вибір є надзвичайно важливим, нагальним та складним завданням для старшокласників. Старшокласники добре усвідомлюють, що зміст їхнього майбутнього життя залежить від вибору майбутньої професії.

Аналіз наукової літератури з психологічної діагностики готовності старшокласників до кар'єрного самовизначення виявив кілька ключових факторів, що сприяють успішному кар'єрному самовизначенню. Розвиток цих елементів кар'єрного самовизначення забезпечує формування ключових рис особистості у старшокласників, зокрема почуття відповідальності за своє особисте та професійне майбутнє, усвідомлення власних здібностей, прийняття себе та інших, готовність брати на себе відповідальність за свій життєвий та кар'єрний вибір – фактори, що сприяють оптимальній траєкторії особистісного зростання.

Література

1. Ананко Т. Теоретичні аспекти професійної орієнтації в загальноосвітніх навчальних закладах України. *Вища школа*. 2014. № 11/12. С. 91-99.
2. Андрейко А. Вибір професії в умовах сьогодення : наук.-практ. семінар для старшокласників. *Психолог*. 2010. № 42. С. 3-10.
3. Балл Г. О. Внутрішня свобода особи і особистісна надійність у контексті гуманізації освіти. *Практична психологія і соціальна робота*. 2013. № 9 (56). С. 1-6.
4. Балл Г. О. Психолого-педагогічні засади професійної орієнтації школярів: *Професійна діагностика*. Упорядник Т. Гончаренко. К. : Ред. загальнопед. газ., 2014. С 4-20.
5. Пряжников М. С. Особиста професійна перспектива. *Професійна діагностика*. К. : Ред. загальнопед. газ., 2004. С 20-25.
6. Психодіагностичне забезпечення профорієнтації в системі педагогічної освіти: посібник / Є. В. Єгорова, О. М. Ігнатович, В. В. Кобченко, Н. І. Литвинова, І. Б. Марченко, О. Л. Мерзлякова, В. В. Синявський, Г. П. Татаурова-Осика, А. М. Шевенко; за ред. О. М. Ігнатович. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 228 с.

References

1. Ananko T. Theoretical aspects of professional orientation in comprehensive schools of Ukraine. *High school*. 2014. № 11/13. P.91-99.
2. Andreiko A. Career choice in modern conditions: scientific and practical seminar for senior students. *Andrii Andreiko: Psychologist*. 2010. № 42. P.3-10.
3. Ball H.O. Internal freedom of a personality and personal reliability in the context of humanisation of education. *Practical psychology and social work*. 2013. № 9 (56). P. 1-6.
4. Ball H.O. Psychological and pedagogical aspects of professional orientation of students: Professional diagnostics. Compiler T. Honcharenko. K.: Red. zahalnoped. gaz. 2014. P. 4-20.
5. Priazhnikov M.S. Personal professional prospects. *Professional diagnostics*. K.: Red. zahalnoped. gaz. 2004. P. 20-25.
6. Psychodiagnostic support in professional orientation in the system of pedagogical education: textbook/ E. V. Yehorova, O. M. Ihnatovych, V. V. Kobchenko, N. I. Lytvynova, I. B. Marchenko, O. L. Merzliakova, V. V. Syniavskiy, H. P. Tataurova-Osyka, A. M. Shevenko; ed. by O. M. Ihnatovych. Kirovohrad: Imeks-LTD. 2014. 228 p.